

ЛІНГВОСИНЕРГЕТИЧНИЙ ВЕКТОР АНАЛІЗУ КОНЦЕПТУ: ДИНАМІКА МОДУСІВ

Таценко Наталія,

доктор філологічних наук, доцент,

ORCID ID 0000-0003-2604-2340

Сумський державний університет,

вул. Римського-Корсакова 2, 40007, Суми, Україна

n.tatsenko@el.sumdu.edu.ua

Центральною темою статті є обґрунтування лінгвосинергетичного підходу до аналізу концепту в сучасній лінгвістиці. Дослідження базоване на ґрунтовних положеннях лінгвосинергетики (Dombrován, 2018), психолінгвістики (Залевская, 2014), теорії семантичних констеляцій (Hardy, 1998) та теорії модусних моделей концептів (Морозова, 2007; Никитин, 2003). Увагу зосереджено на раціонально-логічному, образно-ідентифікаційному та організаційному модусах концепту. Стверджується, що активація модусів у когніції відбувається одночасно, залежить від рівня знань про певний концепт, світоглядних принципів, ціннісних орієнтирів, інтересів, життєвого досвіду та екстралінгвальних чинників і є унікальною для кожної людини. Процес самоорганізації модусів відбувається завдяки внутрішнім чинникам, без зовнішнього специфічного впливу людини. Волевиявлення індивіда разом із зміною зовнішніх умов здатне мати лише стимулювальний або пригнічувальний вплив. Як параметри порядку концептуальної системи, що ведуть її до атрактора (внутрішньої тенденції до порівняно стабільного існування в дискурсі), модуси здатні співпрацювати або конкурувати в мозку. Якщо вони конкурують, домінує один із них. У такому випадку концепт досить швидко візуалізується в когнітивній системі людини та легко диференціюється в дискурсі. Якщо модуси співпрацюють, концептуальна система використовує одночасно їхню складну ієрархію. Раціонально-логічний модус стимулює появу нераціональної концептуалізації – конкретних образів, спогадів, фантазій, бажань, патернів настрою та поведінки, уривків фраз тощо, які складають образно-ідентифікаційний модус. Водночас людина співвідносить наведені складники концепту з його інтенціоналом та імплікаціоналом, залучаючи до роботи організаційний модус. Перетворення структури на рівнях модусів не перешкоджає можливості упізнання концепту, а навпаки, сприяє його сталому функціонуванню як системного цілого в дискурсивному середовищі. Результати дослідження показують, що модуси концепту як параметри порядку системи є формами репрезентації різних способів осмислення та вербалізації цілісного знання про нього.

Ключові слова: лінгвосинергетика, концепт, атрактор, раціонально-логічний модус, образно-ідентифікаційний модус, організаційний модус, самоорганізація.

A LINGUOSYNERGIC VECTOR OF THE ANALYSIS OF A CONCEPT: THE DYNAMICS OF MODI

Tatsenko Natalia,

Dr. in Philology, Associate Professor

ORCID ID 0000-0003-2604-2340

Sumy State University

Rymaskogo-Korsakova Str., 2, 40007, Sumy, Ukraine

n.tatsenko@el.sumdu.edu.ua

© Tatsenko N., 2021

The focal topic of this paper is the discussion of a linguosynergic perspective on the analysis of a concept in modern linguistics. The study is informed by solid research in linguistic synergetics (Dombrovan, 2018), psycholinguistics (Zalevskaya, 2014), a theory of semantic constellations (Hardy, 1998), and a theory of modus models of concepts (Morozova, 2007; Nikitin, 2003). In the focus of attention are logical, identifying, and organizational modi of a concept. It is stated that activation of different modi in cognition occurs simultaneously, depends on the level of knowledge about a particular concept, ideological principles, value orientations, interests, life experience, extralinguistic factors, and is unique to each person. The process of self-organization of modi occurs due to internal factors, without external specific human influence. Will expression of an individual, together with the change of external conditions, can have only a stimulatory or inhibitory effect. As order parameters of the conceptual system leading it to the attractor (internal tendency to a relatively stable existence in discourse), the modi are able to cooperate or compete in the brain. If they compete, one of them prevails. In this case, the concept is quickly visualized in the cognitive system of a man and is easily differentiated in discourse. In the case of cooperation, the conceptual system uses a complex hierarchy of modi at the same time. Logical modus stimulates the emergence of irrational conceptualization – specific images, memories, fantasies, desires, patterns of mood and behavior, fragments of phrases, etc., which constitute identifying modus. At the same time, a person correlates the above-mentioned constituents of the concept with its intentional and implicational, involving organizational modus to work. Transformation of the structure at modi levels does not prevent the possibility of recognizing the concept, but rather contributes to its sustainable functioning as a systemic whole in a discursive environment. The analysis reveals that conceptual modi as system order parameters are forms of representation of different ways of comprehension and verbalization of holistic knowledge about the concept.

Key words: *linguosynergetics, concept, attractor, logical modus, identifying modus, organizational modus, self-organization*

Вступ

Кардинальна одиниця лінгвоконцептології – концепт – не має однозначного висвітлення у вітчизняних та зарубіжних мовознавчих студіях попри наявність значної кількості теоретичних здобутків науковців із відповідної тематики. Термінологічна невизначеність концепту свідчить не стільки про брак одностайності наукових поглядів щодо його природи й функцій, скільки про різноманіття його ознак і властивостей. Єдиним неконтроверсійним фактом, що стосується природи концепту, є те, що він постає способом реконструкції й центром концептуальної картини світу (Таценко, 2018: 124). Остання визначається як складна безперервно розбудовувана когнітивна структура у свідомості людини, що являє собою результат зовнішнього та внутрішнього рефлексивного досвідів у вигляді динамічно сконструйованого знання та здатна реалізуватися як у системі мови, так і в будь-яких різновидах комунікації (Бондаренко, 2017: 76).

Наразі у вітчизняній германістиці в царині лінгвоконцептології та когнітивної теорії номінації розвинутий є діяльнісний підхід до дослідження концепту (А. М. Приходько, І. С. Шевченко, А. П. Мартинюк), за якого аналізується процесуальна природа останнього, комунікативні концепти-події та концепти-ознаки, механізми їхньої еволюції та методика їхнього аналізу (Шевченко, 2017). У цій площині розвивається теорія наративного концепту як структурованого цілого, що включає інформацію, вилучену з множинних даних – текстових повідомлень на конкретну тему, позначення якої є іменем концепту (Жаботинская, 2020: 94).

Утім наявні знання про концепт не повністю відображають складний характер його вербалізації в дискурсі. До того ж кожна наукова парадигма аналізує концепт у своїх системах координат. **Актуальність** вибору теми цієї наукової розвідки зумовлена міждисциплінарною площиною аналізу концепту, що відповідає прагненню

сучасної лінгвістики до загальнонаукової інтеграції понять і методів та подолання редуccionізму природничих і гуманітарних наук.

Метою статті є синтез наявних напрацювань з відповідної тематики та репрезентація нового міждисциплінарного синергетичного підходу до аналізу концепту. Досягнення поставленої мети передбачає необхідність розв'язання таких **завдань**: критично узагальнити тлумачення концепту в сучасних наукових парадигмах, довести релевантність аналізу концепту з погляду лінгвосинергетики, здійснити декомпозицію концепту на модули та дослідити їхню самоорганізацію.

Матеріали та методи дослідження

Методика наукової розвідки ґрунтується на залученні конкретнауккових, загальнонауккових і міждисциплінарних методів. Конкретнауккова методика когнітивно-дискурсивного напрямку є когнітивною за суттю і діяльнісною за стилем мислення індивіда (Р. де Богранд, Ф. І. Варела, І. М. Колегаєва, Р. В. Лангакер, Х. Р. Матурана, В. О. Самохіна, Л. В. Солощук, Ю. С. Степанов, І. С. Шевченко, У. Еко). Вона включає *системно-структурний* та *системно-функційний* аналізи, спрямовані на виявлення модулів концепту як системи, що має різні вектори функціонування. У цій науковій розвідці аналіз динаміки концептуальних модулів у когнітивно-дискурсивній діяльності людини здійснюється на прикладі концепту ЕМПАТІЯ (вербалізованого в сучасному англомовному дискурсі), ім'ям якого виступає лексема *empathy*.

Це передбачає здійснення аналізу словникових дефініцій слова *empathy* з метою пояснення лексичного значення імені концепту, що є підґрунтям його раціонально-логічного модулю. Основні положення теорії *концептуальної метафори* (М. Джонсон, З. Кьовечеш, Дж. Лакофф) та *теорії семантичних констеляцій* (К. Гарді) слугують підґрунтям здійснення аналізу образно-ідентифікаційного модулю концепту. Особливості функціонування концепту в соціокультурних практиках з'ясовано в межах *інтерпретаційно-текстового* аналізу. За допомогою загальнонауккових методів (індукція й дедукція, аналіз та синтез, абстрагування, опис та пояснення) побудована основна гіпотеза статті. Міждисциплінарний метод *екстраполяції базових принципів синергетики* (Т. І. Домброван, С. М. Єнікеєва, Л. С. Піхтовнікова, В. В. Тарасенко) застосовано для відтворення динаміки концепту та визначення особливостей його вербалізації. Принципи, методи та передумови когнітивно-синергетичного пізнання розроблені представниками синергетичного напрямку сучасної науки (В. І. Аршинов, В. Г. Буданов, Г. Гакен, С. П. Курдюмов, Б. Б. Мандельбро, І. Пригожин), емерджентизму (П. Фраєр, Й. Руїс, Д. В. Ньюман), динамічного підходу до теорії концепту (Є. В. Бондаренко, В. Вільдген, Т. Й. ван Гельдер, А. П. Мартинюк, О. І. Морозова, М. В. Нікітін, А. М. Приходько, Е. Томпсон), соціолінгвістичного (Ю. А. Зацний) та психолінгвістичного (О. О. Залевська) напрямів сучасного мовознавства.

Матеріалом дослідження слугують 40 дефініцій емпатії в словниках та наукових текстах, які формують підґрунтя раціонально-логічного модулю концепту. Образно-ідентифікаційний та організаційний модули представлені методом суцільної вибірки контекстів із лексемою *empathy* з корпусу сучасної англійської мови американського варіанта (Corpus of Contemporary American English – COCA) – широко використовуваного структурованого вмістища, що має 450 млн слів із текстів різних жанрів (понад 160 тис.). Крім того, проаналізовано 150 цитат про емпатію, вилучених із сайту BrainyQuote – найбільшої світової збірки цитувань, що містить висловлення видатних історичних особистостей, відомих спортсменів, митців, письменників, акторів тощо. Через обмеження в кількості знаків стаття звужена до відображення лише найяскравіших прикладів (з точки зору автора) контекстів з лексемою *empathy*. Причина такого різноманітного збору контекстів полягає в тому, що ЕМПАТІЯ досліджується як багатовимірний концепт.

Обговорення

У східноєвропейській лінгвістиці процес укорінення терміна «концепт» відбувався у культурологічному та когнітивному напрямах. Прихильники лінгвокультурологічного підходу (В. І. Карасик, Г. Г. Слишкін, С. Г. Воркачов, В. М. Телія та ін.) дотримуються погляду, що концепт містить не лише категоріальні ознаки означуваного, а й усю супутню культурно-фонову інформацію. Згідно з їхніми концепціями він постає одиницею колективного знання, що має мовне вираження й відзначена етнокультурною специфікою (Воркачов, 2001: 67-68). Прихильники лінгвокогнітивного (А. П. Бабушкін, О. С. Кубрякова, З. Д. Попова, І. А. Стернін, Н. Н. Болдирев та ін.) та логіко-лінгвістичного (Н. Д. Арутюнова, Т. В. Булигіна, С. Є. Нікітіна та ін.) підходів вважають, що етнокультурна специфіка не є обов'язковою для концепту, розглядаючи його як дискретне ментальне утворення, базову одиницю розумового коду людини, що має відносно впорядковану внутрішню структуру, являє собою результат когнітивної діяльності особистості й суспільства та несе комплексну, енциклопедичну інформацію про відображуваний предмет або явище, про інтерпретацію цієї інформації суспільною свідомістю та ставлення суспільної свідомості до цього явища або предмета (Попова, Стернін, 2007: 24).

У цьому аспекті дотичною є думка С. А. Жаботинської, яка зазначає, що, якщо відволіктися від наявних у концептології численних досить нечітких визначень концепту й говорити по суті, то концепт (той, що має культурну цінність, і той, що її не має) є наявним у мисленні фрагментом інформації, активованим мовним знаком (починаючи від морфеми й закінчуючи текстом) або групами знаків. Водночас цей фрагмент інформації про певну сутність є не що інше, як значення – мовне (узагальнене, сигніфікативне), мовленнєве (конкретне – референтне, подане в одній мовленнєвій події, або денотативне, подане в багатьох мовленнєвих подіях), дискурсивне (пов'язане з учасниками комунікації й ситуацією спілкування). Якщо концептологія досліджує зміст знаків мови й мовлення, то чим вона в її наявному вигляді відрізняється від семантики? (Жаботинская, 2013: 53).

На мою думку, від семантики концептологію має відрізнити наявність пояснення фізичного в природі ментального, біологічних основ природи когніції. «Біологічний натуралізм» гідно вирішує цю проблему, постулюючи, що всі ментальні феномени зумовлені нервовими процесами на нижчому рівні мозку та являють собою його системні властивості у якості вищого рівня мозкової діяльності. Тим самим ментальні явища визнаються частиною природи (Searle, 2002: 57). Методологічним наслідком цього є врахування способу, за допомогою якого мозок, свідомість та середовище взаємодіють і впливають один на одного для забезпечення функціонування людського організму. Концепт є семантичною структурою, що має корелят у нейронній мережі мозку, яка охоплює психічний досвід людини. Останній поєднує набуте раніше та те, що набувається безпосередньо в дискурсі.

Через призму такого підходу А. П. Мартинюк розглядає концепт як динамічний психічний продукт, що виробляється людиною під час усвідомлюваних/неусвідомлюваних, інтенційних/неінтенційних та локалізованих одночасно в декількох ділянках мозку психічних процесів інференційної природи. Інференціями є семантичні структури, які виникають у результаті паралельних психічних процесів, активованих під час фокусування уваги на зовнішньому (вербальному/невербальному) або внутрішньому стимулі, що протікає на ґрунті складно організованої семантичної мережі, яка пов'язує різними каузальними й асоціативними відношеннями структури перцептивного, когнітивного, афективного та волевиявленнєвого досвіду, об'єднаного за принципом загального семантичного ядра. Прикметно, що для лінгвістичного аналізу індивідуальний концепт стає доступним лише тоді, коли втілюється у вербальній та/або невербальній дії в акті когнітивно-комунікативної взаємодії (Мартинюк, 2017: 43).

Наведені погляди значно розширюють кордони лінгвоконцептологічних студій, уналежнюючи до них міждисциплінарні підходи та методи. Крім того, складна

ієрархія концепту є суголосною з постулатами лінгвосинергетики, представники якої (Т. І. Домброван, С. М. Єнікєєва, Л. С. Піхтовнікова та ін.) плідно розвивають цей напрям на теренах України, будуючи гіпотези на ґрунті загальних ознак і властивостей живої та неживої матерії. Останні послугували підґрунтям для започаткування когнітивної лінгвосинергетики (Таценко, 2018; Таценко, 2020), у межах якої концепт розглядається як самоорганізована сутність.

Результати дослідження

У термінах когнітивної лінгвосинергетики обґрунтовано новий погляд на концепт як системне перцептивно-когнітивно-афективне самоорганізоване утворення динамічного характеру, що спонтанно функціонує в пізнавальній та комунікативній діяльності індивіда, здатне посилювати або послаблювати наявні зв'язки з контекстом, пристосовуючи їх під потреби певного мовленнєвого акту. Виявлено, що через інтерактивний характер процесу пізнання й комунікативної діяльності концепти не мають розглядатися як стабільні фіксовані сутності, котрі передаються однією людиною іншій, як це відбувається з предметами (Таценко, 2018).

Для об'єктивації динамічного характеру складників концепту та пояснення їхньої самоорганізації найбільш прийнятним, на мою думку, є термін «модус», оскільки крім етимологічно правомірного вживання в значенні «спосіб», дослідники використовують його на позначення функційних модифікацій, підструктур концептів, розвиваючи їхні модусні моделі (Морозова, 2007; Никитин, 2003). Таке витлумачення модусу є вмотивованим, якщо зважати на той факт, що спосіб осмислення дійсності наявний у відбитті будь-якої структури.

М. В. Нікітін пояснює виокремлення модусів необхідністю виконувати функції систематизації світу, упізнання його сутностей та структуризації класів сутностей. Функція систематизації – виявлення загального й одиничного в сутностях – є найменш прагматичною, передбачає максимально можливу об'єктивацію знання, відвернення від одномоментних потреб та оцінювань. Вона формує *логічний модус* поняття. Цьому модусу не притаманна імовірнісна природа (Никитин, 1996: 154). Функція упізнання передбачає співвіднесення речей з готовим концептом речі, її мисленнєвим корелятом, формуючи операціональний *упізнавальний модус* з можливими його варіантами – поняттям-образом, поняттям-символом, поняттям-стереотипом, прототипом, розпізнавальним поняттям (Никитин, 1996: 155). Через цей модус пролягає шлях до абстрактно-узагальненого поняття про об'єкт. Його особливістю є те, що він формується чуттєво сприйнятими ознаками. Упізнання (в широкому сенсі) не закінчується споглядальним ставленням до сутностей, а має активно-діяльнісне продовження: образ контролює, направляє та коректує виконання дій, реалізацію задумів (інтенцій). Цілеспрямована діяльність звіряє свої результати з образом (Никитин, 1996: 183, 199). Функція структуризації класів сутностей формує *структураційний модус* концепту, який передбачає виокремлення його інтенціоналу та імплікаціоналу. Інтенціоналом є логічне поняття. Через усезагальний зв'язок сутностей ознаки, подані в інтенціоналах концептів, змушують думати про інші пов'язані з ними ознаки. Їхня сукупність формує імплікаціонал – сукупність імплікацій із інтенціональних ознак (Никитин, 1996: 159-160).

У рамках модусної моделі концепт розглядається як дискретна змістова одиниця свідомості, гештальтна структура, зумовлена ймовірнісною природою світу, який вона відображає/конструює, і багатогранністю функцій забезпечення життєдіяльності людини. У змістовій структурі кожного модусу наявна як когнітивна (опис світу й сутностей, що його «населюють»), так і прагматична (їхнє оцінювання й емотивне переживання) інформація (Никитин, 2003: 173-174).

О. І. Морозова виокремлює класифікаційний, структураційний та ідентифікаційний модуси концепту. У *класифікаційному* модусі концепт забезпечує системне упорядкування відповідного фрагмента світу у свідомості суб'єкта, результатом чого є повсякденне поняття. Характерним різновидом контексту, в якому на перший план виходить класифікаційний модус, є словникова стаття. *Структураційний*

модус концепту відрізняється від класифікаційного тим, що когнітивна операція упорядкування концептуальних ознак ускладнюється внаслідок урахування характеристик, що не є для певного концепту конститутивними; крім того, ці ознаки диференціюються за ступенем їхньої типовості/нетиповості. У результаті утворюється ментальна структура, зорганізована за принципом “ядро-периферія”, яку доцільно моделювати за прототипним принципом. *Ідентифікаційний модус* – це процес ідентифікації концепту в дискурсі. У процесі ідентифікації виявляються релевантні ознаки концепту (класифікаційний модус), встановлюється міра їхньої типовості (структураційний модус) і на цій підставі робиться висновок про можливість (або неможливість) кваліфікації розглядуваного явища як певного концепту (ідентифікаційний модус). За різних ситуативних умов той чи інший модус здатний висуватися на перший план (Морозова, 2007: 68-71).

Взявши за основу модусну декомпозицію концепту М. В. Нікітіна та О. І. Морозової, я виокремлюю *раціонально-логічний, образно-ідентифікаційний і організаційний* модуси. У взаємодії та збалансованості модуси продукують концепт, що функціонує в дискурсі. До того ж, кожен раз, коли концепт виникає в дискурсі, взаємодія його модусів у когніції є унікальною для кожного індивіда. Модуси є параметрами порядку концептуальної системи. У термінології синергетики параметри порядку – це певні константи будь-якої системи, що визначають координати та конфігурацію її станів у певний момент або період часу і забезпечують здатність системи функціонувати (Dombrován, 2018: 36).

Параметри порядку ведуть систему до атрактора – ще одного поняття синергетики, широко використовуваного під час опису динамічних систем. Він визначається як стабільний стан, до якого невідворотно тяжіє траєкторія розвитку будь-якої самоорганізованої системи (Coffman, 2011: 300). По суті, атрактор є внутрішньою тенденцією системи до порівняно стабільного стану. Атрактором будь-якого концепту є його стале функціонування в дискурсі у вигляді імені концепту. Ім'я концепту – це домінуюча лексема синонімічного ряду на позначення певного поняття.

Раціонально-логічний модус концепту ЕМПАТІЯ – це раціональна, логічна концептуалізація емпатії. Логічне мислиться раціонально, реалізується в певній логічній формі й належить до абстрактно-узагальнювального рівня свідомості. Функція логічного поняття полягає в систематизації конститутивних ознак пізнаваної сутності. Формування логічного поняття, що наближається до наукового визначення, є результатом цілеспрямованої когнітивної діяльності суб'єкта пізнання. На мовному рівні логічне поняття встановлюється через когнітивно-семасіологічну інтерпретацію семантичних властивостей імені концепту в абстрактних типових контекстах, що відображають узагальнений соціокультурний досвід і зафіксовані в словниках (Никитин, 2003).

Раціонально-логічний модус концепту ЕМПАТІЯ відображений у компонентному аналізі лексичного значення його імені. У дефініціях емпатії іменник *empathy* (підмет) перебуває у відношенні тотожності з іменною частиною складного присудка, який співвідносить денотат лексеми та суттю, що характеризується наявністю сукупності розглянутих ознак: “the power of projecting one’s personality into” (The Oxford English Dictionary, 1989: 30); “the ability to understand how someone feels ” (Macmillan Dictionary, URL); “the ability to sense and understand someone else’s feelings” (Collins English Dictionary, 2008: 275-276); “the capacity to understand and enter into another person’s feelings and emotions”; “the capacity to understand and enter into another person’s feelings and emotions” (Colman, 2009: 248).

Раціонально-логічний модус концепту ЕМПАТІЯ перебуває у фокусі уваги мовців у контекстах, де наявне порівняння емпатії з іншими явищами (концептами): *He is blind, deaf and dumb when it comes to empathy and understanding that ordinary hard working people have the right to living a decent life with real healthcare* (COCA, URL). *Creative work calls for a bodily and mental identification, empathy, and compassion* (COCA, URL). *Dump most of the politically correct hogwash and do it the way it has been*

successfully done since the beginning of civilization with some touches of empathy and humanity thrown in as concession to 21st century ridiculous sensibilities (COCA, URL). *Progressive morality fits a nurturant family: parents are equal, the values are empathy, responsibility for oneself and others, and cooperation* (COCA, URL). У наведених прикладах концепт ЕМПАТІЯ відокремлюється від концептів РОЗУМІННЯ (*understanding*), СПІВЧУТТЯ (*compassion*), ЛЮДЯНІСТЬ (*humanity*), ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ (*responsibility*), СПІВПРАЦЯ (*cooperation*), тобто на перший план висувається різниця або подібність між раціонально-логічними модусами наведених концептів.

Образно-ідентифікаційний модус концепту ЕМПАТІЯ – це нераціональна концептуалізація, що здійснюється через формування конкретно-наочних уявлень про емпатію. Образ є ніби картиною, сформованою у свідомості, яка пов'язана з безпосереднім чуттєвим пізнанням світу й насичена конкретно-чуттєвими елементами (Карасик, 2002). У цьому випадку йдеться про образ як картину самого предмета чи його властивості. Конкретні образи одиничного співвідносяться з образом класу як його еталоном на переданалітичному рівні свідомості, у відчуттях і пам'яті.

Такий погляд збігається з теорією семантичних констеляцій (*semantic constellations*) К. Гарді, згідно з якою семантична мережа поєднує різносубстратні психічні сутності. У структурі семантичної мережі концепти репрезентують лише невелику кількість психічного досвіду. Такі складні асоціативні зв'язки, як суміжність, аналогія, диференціація, частина й ціле, протиставлення пов'язують раціональні концепти з переживаннями, образами-спогадами, образами-фантазіями, бажаннями, патернами настрою та поведінки, образами звуків, кольорів і жестів, уривків фраз тощо в єдиний семантичний кластер за принципом загального семантичного ядра (Hardy, 1998: 59, 119-139). Наприклад:

I don't mean to criticize anyone in any way that I wouldn't criticize myself. I think people should have fun, and have a good time, and enjoy the luck that we have to be lazy and dwell in consumerism. But I think that it's a balance. And our job as actors is empathy. (BrainyQuote, Natalie Portman, URL). Наталі Портман, відома американська акторка, пов'язує ЕМПАТІЮ з акторською професією. Поряд із цим вона згадує про відсутність критики до себе та інших, веселощі та приємне проведення вільного часу. Все це викликане у її свідомості укоріненим патерном поведінки (що є зрозумілим з огляду на її професійну діяльність), однак асоційованим із наявністю балансу. Аналогічними є точки зору акторки та співачки Сари Рамірес, акторів С'юзан Сарандон та Дугласа Ходжа, які асоціюють ЕМПАТІЮ з акторством та соціальною активністю: *I think, at the end of the day, acting and activism are both about empathy. You're trying to get people to see other people as real and human. And to care* (BrainyQuote, Sara Ramirez, URL). *I think I'm an actor because I have very strong imagination and empathy. I never studied acting, but those two qualities are exactly the qualities that make for an activist* (BrainyQuote, Suzan Sarandon, URL). *For a time, I really thought acting was just impersonating. But impersonation is just big brush strokes, really. What makes acting different is empathy* (BrainyQuote, Douglas Hodge, URL).

Для співачки Зоуї Дешанель емпатія активована в уяві написанням пісень: *I feel like songwriting is an experiment in empathy* (BrainyQuote, Zooeuy Deschanel, URL), а для письменниці Джей Грифітс та музиканта Конора Оберста – самим співом та піснями: *Singing with others is an unmediated, shared experience as each person feels the same music reverberating in their individual bodies. Singing is part of our humanity; it is embodied empathy* (BrainyQuote, Jay Griffiths, URL). *To me, a political song is also a personal song. Most political activism has been driven by empathy for other people and the desire for a world that's less divisive. Even if songs aren't overtly political, they can make a listener more empathetic* (BrainyQuote, Conor Oberst, URL).

Профспілковий лідер, адвокат та педагог Ренді Вайнгартен асоціює емпатію з читанням книг: *Throughout my career as a lawyer, teacher and labor leader, books have remained my constant companion – stuffed into a briefcase, overflowing on my bedside table,*

stacked on my desk at work. Books have carried me to distant worlds, opened new doors and made me feel empathy, compassion, anger, fear, joy, acceptance – and everything in between (BrainyQuote, Randi Weingarten, URL). У наведених прикладах іменник *empathy* здебільшого є частиною складного присудка, що на поверхневому рівні вербалізації свідчить про його функціонування в образно-ідентифікаційному модусі.

К. Гарді пояснює вказані процеси тим, що семантична мережа безпосередньо взаємодіє з нейронною мережею мозку, перетинаючись із нею та створюючи єдину «трансверсивну нейронно-ментальну мережу» (transversal neuron-mental network). Кожне нейронне збудження має свого корелята у семантичній мережі, активуючи певну семантичну структуру, що є смислом/концептом. Нейронні процеси збуджуються не лише зовнішніми (вербальними та невербальними) перцептивно сприйнятими об'єктами-стимулами, але й внутрішньо під час фокусування уваги на відповідному зовнішньому або внутрішньому об'єкті (думці, бажанні) (Hardy, 1998: 119-139).

Образ відіграє особливу роль у образно-ідентифікаційному модусі концепту ЕМПАТІЯ, оскільки він є посередником між її логічним поняттям і буденним уявленням. Прив'язуючи буденні уявлення до чуттєво сприйнятої наочності світу, образ водночас перетворює конкретні параметри відчуттів на узагальнену мисленеву форму на шляху до абстрактної форми логічного поняття. Образно-ідентифікаційний модус концепту ЕМПАТІЯ не лише відображає сутність, яка існує реально, а й створює цю сутність у свідомості, поєднуючи в собі риси реального спостереження та домислення (Таценко, 2018: 187).

Як підсумок, кожна людина визначає емпатію через призму власних ціннісних еталонів, інтересів, світогляду, життєвого досвіду, рівня освіти тощо. Аксіологічним стандартом є безпосередньо комунікативний акт емпатії, а його відповідність раціонально-логічному модусу визначається такими ціннісними поняттями, як «добре – погано» та «краще – гірше», які є неодмінними структурними складниками образно-ідентифікаційного модусу.

Організаційний модус концепту ЕМПАТІЯ. Концепт ЕМПАТІЯ організований за принципом інформативного доповнення різних за змістом ознак, що виокремлюють у ньому уявлення про норму та її асоціативне розширення. Норма репрезентована інтенціоналом концепту, а розширення – імплікаціоналом (Никитин, 1996: 159). Усвідомлюючи будь-який концепт загалом і ЕМПАТІЮ зокрема, концептуалізатор переходить з рівня інтенціоналу на рівень імплікаціоналу та навпаки. Наприклад:

All leaders, male or female, innately possess feminine qualities like empathy, candor and vulnerability – the difference lies in which leaders choose to suppress those qualities, and which choose to leverage them as strengths (BrainyQuote, John Gerzema, URL). «Фемінність» (*feminine*) не є обов'язковою ознакою інтенціоналу ЕМПАТІЇ (не зважаючи на те, що передбачається з високою вірогідністю), оскільки у раціонально-логічному модусі емпатія є здатністю людини незалежно від її статі. Утім для автора цього висловлення обов'язковим асоціативним розширенням норми є саме «жіночість» ЕМПАТІЇ.

Наступні приклади також яскраво ілюструють той факт, що цей концепт насамперед асоціюється з жінкою: *Only an intervention by women around the world, with their innate knowledge of interdependency, deep listening, empathy and self-sacrifice, could possibly alter our species' desperate course strengths* (BrainyQuote, Anohni, URL). *My theory is that the female brain is predominantly hard-wired for empathy, and that the male brain is predominantly hard-wired for understanding and building systems* (BrainyQuote, Simon Baron Cohen, URL). У такий спосіб в організаційному модусі відбувається структурація ядерних та периферійних ознак ЕМПАТІЇ, їхнє формування за віссю «обов'язкова ознака концепту» – «необов'язкова ознака концепту». Обов'язкові ознаки наявні в раціонально-логічному модусі концепту, а необов'язкові залежать від світосприйняття людини, тому в кожного різні.

Завдяки різним імплікаціям ознак концепту концептуалізатор розподіляє імплікаціонал на позитивний та негативний. Позитивний імплікаціонал окреслює сукупність причинно-наслідкових вірогіднісних ознак концепту ЕМПАТІЯ, що виводяться з інтенціоналу та є сумісними з ним. Як результат, негативний імплікаціонал є характеристикою не сумісних з інтенціоналом ознак, його негативним інформаційним потенціалом. Наприклад:

I've been fascinated by the idea that evil is the absence of empathy (BrainyQuote, John Connolly, URL). *Empathy is really the opposite of spiritual meanness. It's the capacity to understand that every war is both won and lost. And that someone else's pain is as meaningful as your own* (BrainyQuote, Barbara Kingsolver, URL). *A lot of very successful businessmen share some of these sociopathic traits – a lack of empathy, seeing people as commodities, projecting an air of sincerity when everything is actually calculated* (BrainyQuote, Oscar Isaak, URL). Іntenціонали концептів ЗЛО (*evil*), ДУХОВНА ПІДЛІСТЬ (*spiritual meanness*), СОЦІОПАТИЧНІСТЬ (*sociopathic*), вжиті разом із констатацією браку ЕМПАТІЇ або протилежності їй, дозволяють віднести їх до негативного імплікаціоналу однойменного концепту.

I've been fascinated by the idea that evil is the absence of empathy (BrainyQuote, John Connolly, URL). Цей приклад ілюструє, що для ірландського письменника Джона Конноллі важливим є факт протилежності ЗЛА (*evil*) та ЕМПАТІЇ. Це викликає в його уяві еталонний образ концепту ЕМПАТІЯ, який він пов'язує саме з відсутністю ЗЛА. Наступний приклад пов'язує відсутність ЕМПАТІЇ з осоружним насильством: *Like so many of you, I am deeply distressed both by the hateful violence in Charlottesville and by President Trump's refusal to clearly denounce it. Nobody with any empathy for the plight of people of color in this country could respond the way he did* (BrainyQuote, Eva Moskowitz, URL).

Надані приклади слугують підтвердженням синергетичності інтенціоналу та імплікаціоналу: у мовленні інтенціонал одного концепту може одночасно виступати імплікаціоналом іншого концепту, відображаючи ймовірнісний характер будь-якого структурування. Окрім цього, наявність позитивного та негативного імплікаціоналів концепту ЕМПАТІЯ підтверджує факт обов'язкової аксіологічної маркованості організаційного модусу. Вони також є характеристикою того, що до структураційного модусу долучені характеристики, зумовлені емоційно-оцінним сприйняттям концепту ЕМПАТІЯ, аксіологічно-прагматичним ставленням до нього (негативна семантика лексем *evil, spiritual meanness, sociopathic traits, hateful violence* як протиставлення позитивної семантики лексеми *empathy*). Ці характеристики в сукупності складають особливий емотивно-оцінний образ концепту, тісно пов'язаний з його когнітивним образом.

Модуси концепту у свідомості індивіда структуровані за принципом динамічної самоорганізованої системності. Жіль Фоконьє та Марк Тернер називають подібний процес «теорія концептуальної інтеграції», суть якої полягає в тому, що під час інтеграції різних поняттєвих сфер структури вихідних ментальних просторів проектується на новий змішаний простір (бленд), елементи якого об'єднуються й починають взаємодіяти (Fauconnier, Turner, 2002). Наприклад, у всіх наявних дефініціях ЕМПАТІЇ, в якій вона розкривається в раціонально-логічному модусі, вбачається еквівалентність змісту лексеми *empathy* описовій частині визначення, що свідчить про активність образно-ідентифікаційного модусу. Іntenціонал та позитивний і негативний імплікаціонали організаційного модусу свідчать про його занурення в образно-ідентифікаційний модус, водночас інтенціонал профілюється в раціонально-логічному модусі. На мою думку, така варіативність модусів концепту ЕМПАТІЯ, їхнє постійне взаємне функціонування залежить не лише від заглиблення людини в них, а й від того, як ЕМПАТІЯ репрезентована у свідомості кожної людини, які її сторони є істотними в дискурсі. Оскільки концепт ЕМПАТІЯ «різномодусно» використовується й бере участь у формуванні світосприйняття, то його відображення в когніції відбувається незалежно від волі людини.

Висновки та перспективи

Когнітивна система індивіда зберігає будь-який концепт у раціонально-логічному, образно-ідентифікаційному та організаційному модусах. Їхня активація в когніції відбувається одночасно, залежить від рівня знань про певний концепт, світоглядних принципів, ціннісних орієнтирів, інтересів, життєвого досвіду та екстралінгвальних чинників і є унікальною для кожної людини. Процес самоорганізації модусів відбувається завдяки внутрішнім чинникам, без зовнішнього специфічного впливу людини. Волевиявлення останньої разом із зміною зовнішніх умов здатне мати лише стимулювальний або пригнічувальний вплив.

Як параметри порядку концептуальної системи, що ведуть її до атрактора, модуси здатні співпрацювати або конкурувати в мозку. Якщо вони конкурують, домінує один із них. У контекстах, де відбувається порівняння концепту ЕМПАТІЯ з іншими концептами, домінує раціонально-логічний модус. У такому випадку концепт досить швидко візуалізується в когнітивній системі людини та легко диференціюється в дискурсі.

Якщо модуси співпрацюють (що здебільшого відбувається у когніції), концептуальна система використовує одночасно їхню складну ієрархію. Раціонально-логічний модус стимулює появу нераціональної концептуалізації – конкретних образів, спогадів, фантазій, бажань, патернів настрою та поведінки, уривків фраз тощо, які складають образно-ідентифікаційний модус. Водночас людина співвідносить наведені складники концепту з його інтенціоналом та імплікаціоналом, залучаючи до роботи організаційний модус.

Динаміка концепту визначається взаємозв'язками внутрішньої когнітивної структури його модусів та комунікативного середовища. Утім перетворення структури на рівнях модусів не перешкоджає можливості упізнання концепту, а навпаки, сприяє його сталому функціонуванню як системного цілого в дискурсивному середовищі. Отже, модуси концепту як параметри порядку системи є формами репрезентації різних способів осмислення та вербалізації цілісного знання про нього. У своїй узгодженій діяльності вони мають траєкторію руху, що тяжіє до атрактора концепту – внутрішньої тенденції до порівняно стабільного існування в дискурсі у вигляді імені концепту.

Окреслена методологія здатна слугувати продуктивним теоретичним підґрунтям аналізу різних концептів у сучасних лінгвістичних дослідженнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бондаренко, 2017 – *Бондаренко Е. В.* Картина мира и матричное моделирование как базовый метод её анализа. *Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка : кол. монография* / под ред. И. С. Шевченко. Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2017. 246 с.
- Воркачѳв, 2001 – *Воркачѳв С. Г.* Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. *Филологические науки*. 2001. № 1. С. 64–72.
- Жаботинская, 2013 – *Жаботинская С. А.* Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции). *Когниция, коммуникация, дискурс*. 2013. № 6. С. 47–76. doi: 10.26565/2218-2926-2013-06-04.
- Жаботинская, 2020 – *Жаботинская С. А.* Нарративный мультимедийный концепт: алгоритм анализа (на материале интернет-мемов о COVID-19). *Когниция, коммуникация, дискурс*. 2020. № 20. С. 92–117. doi: 10.26565/2218-2926-2020-20-06.
- Залевская, 2014 – *Залевская А. А.* Что там за словом? Вопросы интерфейсной теории значения слова : монография. Москва, Берлин : Директ-Медиа, 2014. 328 с.
- Карасик, 2002 – *Карасик В. И.* Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.

- Мартынюк, 2017 – *Мартынюк А. П.* Индивидуальный концепт: природа и метод анализа. *Концепты и контрасты: монография* / Н. В. Петлюченко, С. И. Потапенко, О. А. Бабелюк, Е. Л. Стрельцов и др.; под ред. Н. В. Петлюченко. Одесса : Издательский дом «Гельветика», 2017. С. 41–46.
- Морозова, 2007 – *Морозова О. І.* Лінгвальні аспекти неправди як когнітивно-комунікативного утворення (на матеріалі сучасної англійської мови) : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.04. Харків, 2007. 460 с.
- Никитин, 1996 – *Никитин М. В.* Курс лингвистической семантики: учеб. пособие. Санкт-Петербург : Научн. центр проблем диалога, 1996. 60 с.
- Никитин, 2003 – *Никитин М. В.* Основания когнитивной семантики: учеб. пособие для высш. учеб. заведений. Санкт-Петербург : Изд-во РГПУ, 2003. 277 с.
- Попова, Стернин, 2007 – *Попова З. Д., Стернин И. А.* Когнитивная лингвистика: монография. Москва : АСТ «Восток-Запад», 2007. 314 с.
- Таценко, 2018 – *Таценко Н. В.* Емпатія в сучасному англомовному дискурсі: когнітивно-синергетичний вимір : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.04. Харків, 2018. 460 с.
- Шевченко, 2017 – *Шевченко И. С.* Концептуализация коммуникативного поведения в дискурсе. *Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка: кол. монография* / под ред. И. С. Шевченко. Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2017. С. 106–147.
- BrainyQuote, URL – *BrainyQuote. Empathy quotes.* URL : <https://www.brainyquote.com/topics/empathy>.
- COCA, URL – *Corpus of Contemporary American English (COCA).* URL: <https://www.english-corpora.org/coca>.
- Coffman, 2011 – *Coffman J. A.* (2011). On Causality in Nonlinear Complex Systems: The Developmentalist Perspective. In: Hooker, C. (eds.). *Philosophy of Complex Systems* 10, Amsterdam, Boston, Heidelberg, London: Elsevier B.V., 287–309. [doi: org/10.1016/B978-0-444-52076-0.50030-4](https://doi.org/10.1016/B978-0-444-52076-0.50030-4)
- Collins English Dictionary, 2008 – *Collins English Dictionary.* (2008). Glasgow : HarperCollins Publishers.
- Colman, 2009 – *Colman A. M.* (2009). *A dictionary of psychology.* Oxford : Oxford University Press.
- Dombrovan, 2018 – *Dombrovan T.* (2018). *An Introduction to Linguistic Synergetics.* Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Fauconnier, Turner, 2002 – *Fauconnier G., Turner M.* (2002). *The way we think. Conceptual blending and the mind's hidden complexities.* New York: Basic Books.
- Hardy, 1998 – *Hardy C.* (1998). *Networks of meaning: a bridge between mind and matter.* Westport, Connecticut; London : Praeger.
- Macmillan Dictionary, URL – *Macmillan Dictionary.* URL : <http://www.macmillandictionary.com>.
- Searle, 2002 – *Searle J. R.* (2002). Why I am not a property dualist. *Journal of consciousness studies*, 9, 12, 57– 4.
- Tatsenko, 2020 – *Tatsenko N.* (2020). Empathy as a self-organized cognitive model: a linguistic synergetic perspective. *Lege artis. Language yesterday, today, tomorrow. The journal of University of SS Cyril and Methodius in Trnava.* Trnava: University of SS Cyril and Methodius in Trnava, V (1), June 2020, p. 390-423. ISSN 2453-8035.
- The Oxford English Dictionary, 1989 – *The Oxford English Dictionary.* (1989). Oxford : Oxford University Press.

REFERENCES

- Bondarenko, 2017 – *Bondarenko Y. V.* (2017). Kartina mira i matrichnoe modelirovanie kak bazovyi metod ee analiza [World view and matrix modeling as a basic method of its analysis]. *Kak narisovat' portret ptitsy: metodologiya kognitivno-kommunikativogo analiza yazyka : kol. monografiya* [how to draw a portrait of a bird: a methodology

- for cognitive-communicative analysis of language: a collective monograph], 246 p. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina [in Russian].
- BrainyQuote, URL – *BrainyQuote. Empathy quotes*. URL : <https://www.brainyquote.com/topics/empathy>.
- COCA, URL – *Corpus of Contemporary American English (COCA)*. URL: <https://www.english-corpora.org/coca>.
- Coffman, 2011 – *Coffman J. A.* (2011). On Causality in Nonlinear Complex Systems: The Developmentalist Perspective. In: Hooker, C. (eds.). *Philosophy of Complex Systems* 10, Amsterdam, Boston, Heidelberg, London: Elsevier B.V., 287–309. [doi: org/10.1016/B978-0-444-52076-0.50030-4](https://doi.org/10.1016/B978-0-444-52076-0.50030-4)
- Collins English Dictionary, 2008 – *Collins English Dictionary*. (2008). Glasgow : HarperCollins Publishers.
- Colman, 2009 – *Colman A. M.* (2009). *A dictionary of psychology*. Oxford : Oxford University Press.
- Dombrovan, 2018 – *Dombrovan T.* (2018). *An Introduction to Linguistic Synergetics*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Fauconnier, Turner, 2002 – *Fauconnier G., Turner M.* (2002). *The way we think. Conceptual blending and the mind's hidden complexities*. New York: Basic Books.
- Hardy, 1998 – *Hardy C.* (1998). *Networks of meaning: a bridge between mind and matter*. Westport, Connecticut; London : Praeger.
- Karasik, 2002 – *Karasik V. I.* (2002). *Yazykovoy krug: lichnost, kontsepty, diskurs [Language circle: personality, concepts, discourse]*. Volgograd: Peremena [in Russian].
- Martynyuk, 2017 – *Martynyuk A. P.* (2017). Individualnyy kontsept: priroda i metod analiza [Individual concept: nature and method of analysis]. In: N. V. Petlyuchenko, S. I. Potapenko (Eds.). *Kontsepty i kontrasty: monografiya [Concepts and Contrasts: Monograph]* (pp. 41–46). Odessa: Izdatelskiy dom «Gelvetika» [in Russian].
- Macmillan Dictionary, URL – *Macmillan Dictionary*. URL : <http://www.macmillandictionary.com>.
- Morozova, 2007 – *Morozova O. I.* (2007). Lihnvalni aspekty nepravdy yak kohnityvno-komunikatyvnoho utvorennia (na materialy suchasnoi anhliiskoi movy) [Linguistic aspects of lying as a cognitive and communicative formation in modern english]. *Philology Dr. Diss.* Kharkiv [in Ukrainian].
- Nikitin, 1996 – *Nikitin M. V.* (1996). Kurs lingvisticheskoy semantiki: ucheb. posobiye [The course of linguistic semantics: tutorial]. St. Petersburg: Research Center for Dialogue Problems [in Russian].
- Nikitin, 2003 – *Nikitin M. V.* (2003). Osnovaniya kognitivnoy semantiki: ucheb. posobiye dlya vyssh. ucheb. Zavedeniy [Fundamentals of cognitive semantics: manual for higher education institutions]. St. Petersburg: RGPU [in Russian].
- Popova, Sternin, 2007 – *Popova, Z. D., Sternin, I. A.* (2007). Kognitivnaya lingvistika: monografiya [Cognitive linguistics: monograph]. Moscow: AST “East-West” [in Russian].
- Searle, 2002 – *Searle J. R.* (2002). Why I am not a property dualist. *Journal of consciousness studies*, 9, 12, 57–4.
- Shevchenko, 2017 – *Shevchenko I. S.* (2017). Kontseptualizatsiya komunikativnogo povedeniya v diskurse [Conceptualization of communicative behavior in discourse]. In: I. S. Shevchenko. *Kak narisovat portret ptitsy: metodologiya kognitivno-kommunikativnogo analiza yazyka: kol. monografiya [How to draw a portrait of a bird: a methodology for cognitive-communicative analysis of language: a collective monograph]*. pp. 106–147. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina [in Russian].
- Tatsenko, 2018 – *Tatsenko N. V.* (2018). Empatiia v suchasnomu anhlo-movnomu diskursi: kohnityvno-synerhetychnyi vymir [Empathy in modern english discourse: cognitive and synergetic dimensions]. *Philology Dr. Diss.* Kharkiv [in Ukrainian].
- Tatsenko, 2020 – *Tatsenko N.* (2020). Empathy as a self-organized cognitive model: a linguistic synergetic perspective. *Legis artis. Language yesterday, today, tomorrow*.

- The journal of University of SS Cyril and Methodius in Trnava*. Trnava: University of SS Cyril and Methodius in Trnava, V (1), June 2020, p. 390-423. ISSN 2453-8035.
- The Oxford English Dictionary, 1989 – *The Oxford English Dictionary*. (1989). Oxford : Oxford University Press.
- Vorkachev, 2001 – *Vorkachev S. G.* (2001). Lingvokulturologiya, yazykovaya lichnost, kontsept: stanovleniye antropotsentricheskoy paradigmy v yazykoznanii [Linguoculturology, Linguistic Personality, Concept: the Formation of an Anthropocentric Paradigm in Linguistics]. *Filologicheskiye nauki – Philology*, 1, 64–72 [in Russian].
- Zalevskaya, 2014 – *Zalevskaya A. A.* (2014). Chto tam za slovom? Voprosy interfeisnoi teorii znacheniya slova : monografiya [What's behind the word? Questions of the interface theory of the meaning of a word: monograph]. Moscow, Berlin : Direct-Media. 328 p. [in Russian].
- Zhabotynska, 2013 – *Zhabotynska S. A.* (2013). Imya kak tekst: kontseptualnaya set leksicheskogo znacheniya (analiz imeni emotsii) [The Name as a Text: Conceptual Network of Lexical Meaning (Analysis of the Name of Emotion)]. *Cognition, Communication, Discourse*, 6, 47–76 [in Russian]. doi: 10.26565/2218-2926-2013-06-04.
- Zhabotynska, 2020 – *Zhabotynska S. A.* (2020). Narrativnyi mul'timediinyi kontsept: algoritm analiza (na materiale internet-memov o COVID-19) [The narrative multimedia concept: an algorithm for the analysis (internet- memes about COVID-19)]. *Cognition, Communication, Discourse*, 20, 92–117. [in Russian]. doi: 10.26565/2218-2926-2020-20-06.

Received: 12 January, 2021